

3. Цит. по: Левчук А. Военное присутствие США в Японии. Проблема американских баз на Окинаве. [Электронный ресурс]. [текст] <http://www.vostokoved.ru/books/3-book3/59---q-----q.html>[текст]
4. Парамонов О.Г. Адаптация американо-японского альянса к вызовам нового столетия: успехи и неудачи. [текст] [стр. 41]. Вестник МГИМО-Университета. 2011. № 4 (19).
5. Морено Я. Будущее поколение обосновывает силы самообороны. стр. 35-67 [текст]

ӘОЖ 82'37:94(5)

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫНДА БЕСІК ЖАБДЫҚТАРЫ АТАУЛАРЫНЫҢ ЛИНГВО-СЕМАНТИКЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Рүстемова Фариза Жандарбекқызы

fariza.95_23@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Халықаралық қатынастар факультеті

Түркітану кафедрасының 3-курс студенті, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – Е.А.Қуанышбаев

Әр халықтың өзіне тән, тарихи-әлеуметтік даму ерекшеліктері мен өмір-тіршілігіне, тұрмыс-салтына, дәстүрлеріне байланысты дүниетанымдық, рухани-материалдық, этномәдени құндылықтары қалыптасады.

Қазақтың этномәдени құндылықтарының бір саласы — халықтың кәсіби және тұрмыстық фольклоры. Халқымыздың тарихи-шаруашылық, тұрмыс-тіршілік болмысына байланысты: аңшылығы, саятшылығы, ағаш, тері, жүн өндеуге қатысты қолөнері, зергерлік өнері т.б. сан-алуан өнерлері. Әсіресе, халық данышпандығының бар асылын бойына жинаған сәндік-қолданбалы өнері – халқымыздың қоршаған өмір шындығын музыкалық, поэтикалық және басқа эстетикалық дәстүрлер аясындағы эмоциялық сезімдері мен эстетикалық талғамдарын қалыптастырған этномәдениетінің қайнар көзі. Бұл саладағы өткенгі және қазіргі қолөнер бұйымдары, халқымыздың көркем-шығармашылық дәстүрлері мен рухани-материалдық мәдениетінің құндылықтарын сақтауға, игере отырып байыта түсуге жетелейді.

Қазақ қолданбалы өнерінде өшпестей өзінің орнын тепкен, қазақ халқының тұрмыстық жағдайына лайықталған, көшпелі өмір салтына ыңғайлы табиғи дүниелердің бірі – *бесік*.

Бесік – көшпелі ғұмыр кешкен бабаларымыздан қалған қасиетті мұра. Қазақта “Бесік көрмеген ессіз болып есікке енеді”, “Есік арқалағаннан бесік арқалаған артық”, “Төрінде бесік тұрса, төре де бас иеді” деген ұлағатты сөздер содан қалған. Бесік – көшпелі тұрмысқа бейімделіп жасалынған. Көшпелі тұрмысқа бейімділігі сонша, бесікті анасы атқа мінгенде алдына өңгеріп алып жүре береді. Жол қанша ұзақ болса да бала қиналмайды, бейқам ұйқысы бұзылмайды. Тау – тастан асып, жауын – шашынға ұрынса да, нұқсан келмейді. Ұзақ жол үстінде де ешбір жері былғанбайды.

Ал бесіктің құрылымы балаға гигиеналық тәрбие беруге лайықталған әрі алып жүруге жеңіл, ықшам және берік. Ол баланың тазалығына өте қолайлы, өйткені арнайы қойылатын түбек пен шүмек баланың дәретін жаймай, таза және ұзақ ұйықтауына жағдай жасайды. Бұл үй шаруашылығымен айналысып жүретін анаға қалай қолайлы болса, көшіп-қонып жүргенде, баланың өзінің де денінің сау болып өсуіне тиімді.

Бесік сөзі барлық түркі халықтарына ортақ атау әрі ортақ мүлік. Жалпы түркі халықтарында бесік төмендегідей диалектикалық өзгерістермен қолданылады: **Қыпшақ тілдер тобына** жататын **қырғыз тілінде** «*бешик*» [10, 133 б.], **ноғай тілінде** «*бесик*» [11, 256 б.], **қарашай-балқар тілінде** «*бешик*» [12, 230 б.], **құмық тілінде** «*бешик, ғыйлек*» [13, 341 б.], **башқұрт тілінде** «*сәңгелдәк, бишек*» [14, 307 б.], **алтай тілінде** «*кабай, буубай*» [15, 250 б.] деп аталады. **Оғыз тілдер тобына** жататын **түрік тілінде** «*beşik немесе бешик*» [16, 332

б.], түрікмен тілінде «салланчак» [17, 561 б.] деп аталса, қарлұқ тілдер тобына жататын ұйғыр тілінде «бөшүк» [18, 492 б.], өзбек тілінде «бешик, беланчак» [19, 300 б.] деп аталады.

Ендігі кезекте *бесік құрылысы* мен *жабдықтары* жөнінде бірер сөз және басқа түркі халықтарындағы атауларына тоқталып кетелік.

Қазақта бесік қасиетті, құтты мүлік болып есептелетіндіктен, оны жасау да киелі іс болып саналады.

Бесіктің қай жерлерде болсын өзгермейтін **құрылысы** : 1. *Алдыңғы бас (бөген)*. 2. *Артқы бас (бөген)*. 3. *Белағаш (арқалық, арыс)*. 4. *Жақтау*. 5. *Жорға (табан)*. 6. *Сабау*. 7. *Тақтай*. 8. *Түбек*. 9. *Шабақ*. 10. *Шүмек* (2-сызба және 4-сурет).

Бесік жабдықтары: 1. *Бесік көрпе*. 2. *Жөргек*. 3. *Қолбау*. 4. *Құсжастық*. 5. *Құстөсек*. 6. *Тізебау*. 7. *Тізе жастықша*. 8. *Түбек мүйет (кепіл)* (2-сызба).

Бесік құрылысында әр бөліктің өзіндік атауы мен атқаратын қызметі бар. Оның жабдықтары да әр түрлі әбзелдерден тұрады. Бесіктің құрамы негізінен 15 бөліктен тұрады. Олар: белағаш, 2 бөген, 4 жақтау, 4 шабақ, 2 сабау, 2 жорға.

Енді *бесік құрылысына* және *басқа түркі халықтарындағы атауларына* жеке-жеке тоқталып өтейік:

1. АРҚАЛЫҚ (белағаш, арыс). *Бесіктің екі басын көтеріп тұратын білеу, қондырғы. Арқалық* – бесіктің екі басын қосып тұратын үстіңгі ағаш (С. Қасиманов, Қаз. қолөнері). Күйеуі Ақберген екеуі ана жақта қартшыларын айналдырып жатқанда, Ақбілек бесіктегі бөбегін тырбиған саусағынан сүйіп, *арқалығына* асылып, еміреніп, емізіп отырды (Ж. Аймауытов, Ақбілек). *Арқалыққа* салбыратып, Сылдырмақтай тағады бөпежаны, Саусақ айын шолтаңдатып, Қашан ойнап жатады? (Ж. Аймауытов, Шығ.). *Арқалық* – 70-75см, ұстап тұтынуға ыңғайлы бесіктің ең үстіңгі көлденең жұмыр белағаш [20, 618 б.].

Қыпшақ тілдер тобы: қырғызша – *чабак жыгач*; қарашай-балқарша – *аралыкъ, кепюр агъач*; башқұртша – *арқыры агас, тата, басма*; ноғайша – *тартпы, коьлденен салынган агаиш*; құмықша – *гөнденлен аркъалыкъ*; алтайша – *туура агаиш, кечире салган агаиш*. **Оғыз тілдер тобы:** түрікше – *kol*. **Қарлұқ тілдер тобы:** өзбекше, ұйғырша – *хари*.

2. БӨГЕН зат. қолөнер. *Бесіктің иілтіп жасалған басы. Бөген* – бесіктің негізгі екі бас жас талдың екі ұшынан бір қарыстай өлшеп алып, орта тұсын өзегіне шейін кертіп, жартылай жонған соң, морға салып қыздырып, қыртысын сыртына қарата иіп, бірнеше күн көлеңкеге кептіреді (Д. Шоқпарұлы, Ата салт.). Қос жорға кейде бесік *бөгендеріне* (бесіктің иілген басы) қарама-қарсы бекітілді. Жорғаның жоғарғы, яғни бесік қырына бекітілген қыры қайқы болды [21, 525 б.].

Қыпшақ тілдер тобы: қарашай-балқарша – *планка (джукъа ингичге къангачыкъ)*; башқұртша – *планка, йока тар такта*; құмықша – *планка, тар юкъкъа узунсув такъта*; алтайша – *планка (жука тұс жарчаа)*. **Оғыз тілдер тобы:** түрікше – *kasnak*; түрікменше – *планка*. **Қарлұқ тілдер тобы:** өзбекше – *узун тахтача*; ұйғырша – *неппиз тахтай*.

3. ЖОРҒА (табан) зат. *Бесіктің екі жағындағы ұзын сырық. Қос жорға* кейде бесік бөгендеріне (бесіктің иілген басы) қарама-қарсы бекітіледі. *Жорғаның жоғарғы, яғни бесік қырына бекітілген қыры қайқы* болады [22, 490 б.].

Қыпшақ тілдер тобы: қырғызша, алтайша – *таман*; башқұртша, ноғайша – *табан*. **Оғыз тілдер тобы:** түрікше – *taban*; түрікменше – *дабан*. **Қарлұқ тілдер тобы:** өзбекше – *таглик*; ұйғырша – *тапан*.

4. ТҮБЕК зат. этн. *Сәбиді бесікке бөлегенде, жаялықтары былғанбас үшін бесіктің астын тесіп орнатқан нәрестенің дәреті жиналатын ыдыс. Можанның үйіне қашан барсаң да түбегі қаңсып, жөргек сасып отыратын* (Ә. Кекілбаев, Дала.) *Түбек* – жас баланың бесігіне байлап қоятын өрнектеп тіккен киіз қалта [23, 456 б.].

Қыпшақ тілдер тобы: қырғызша – *күлтүк*.

5. ШҮМЕК зат. этн. 1. *Бесіктегі сәбидің кіші дәреті үшін, қойдың асық жілігінен екі басы тесіліп жасалынған түтік. Жылама бөпеш, жылама! Байқасқаның құйрығын Жіпке тағып берейін ... Ақша асық жілігін Шүмек қылып берейін* (Ө. Тұрманжанов, Таңд. өлең.).

Жөргегі, тартпалары, астындағы тесігі, *шүмегі*, түбегімен баланың таза, жинақ жатуына көп себепші [24, 487 б.].

Қырғыз тілдер тобы: қырғызша – шимек. Қарлұқ тілдер тобы: ұйғырша – шүмәк.

6. ШАБАҚ - екі бөгеннің аяқтарын қосып тұратын ұзын жақтауларға біркелкі қашықтықта көлденең қашалып бекітілген бесік еніндей тақтайша [3, 135 б.].

7. САБАУ. Ол – 2. Екі бөгенді қосып тұратын екі ұзын жақтаудың астына түсетін, бесік ұзындығына тең жұмыр ағаш [3, 135 б.].

8. ЖАҚТАУ. Оның саны – 4. Екі үлкен жақтаудың ұзындығы арқалықпен бірдей, қос бөгеннің аңғарларын керіп тұратын екі қысқа жақтаудың ені бесік еніне тең болып келеді [3, 135 б.].

Қыпшақ тілдер тобы: қырғызша – кашек; қарашай-балқарша – рама; башқұртша, құмықша, алтайша – рам. Оғыз тілдер тобы: түрікше – çerçeve; түрікменше – рама. Қарлұқ тілдер тобы: өзбекше – ёндор; ұйғырша – рама.

9. ТАҚТАЙ. Бесіктің түбегі орналасатын, төсек салынатын ортасындағы бөлігі [3, 135 б.].

Қыпшақ тілдер тобы: қырғызша – такта; қарашай-балқарша – къанга, доска; башқұртша, ноғайша – такта; құмықша – такъта; алтайша – доско. Оғыз тілдер тобы: түрікше – tahta; түрікменше – тагта. Қарлұқ тілдер тобы: өзбекше, ұйғырша – тахта.

Енді бесік жабдықтарына тоқталып өтейік:

1. БЕСІК ЖАПҚЫШ. этн. Бөленген сәбиді маса-шыбыннан, желден, күн көзінен, суықтан қорғау үшін бесік үстіне жабылатын, кестелеп тігілген сәнді мата. Бесікжапқышты жабу [21, 296 б.].

Қыпшақ тілдер тобы: қырғызша – жабуу; қарашай-балқарша – джабыу; башқұртша – ялма, ябыу; ноғайша – яюв, ондырык яюв; құмықша – шаршав, уьстден ябылагъан шаршав; алтайша – ангылу бѳстѳн эткен жукачак јабынты, жукачак одяла. Оғыз тілдер тобы: түрікше – beşik örtü, yatak örtüsü; түрікменше – örtgi. Қарлұқ тілдер тобы: өзбекше – парда, чойшан; ұйғырша – япқуч.

2. БЕСІКБАУ(тартпа) зат. этн. Ұштары бесіктің екі жанындағы сабау ағаштарға таңылатын, тізеліктің үстінен түсетін, биязы жүннен тоқылған құр немесе екі-үш қабат матаны сырып, баулары ызылып жасалған тартпа бау. Бесікбаудың екінші ұштары арқалыққа байланады (Ж. Кейкін, Қазақы атау) [21, 297 б.].

Қыпшақ тілдер тобы: қырғызша – боортко; қарашай-балқарша, башқұртша, ноғайша, құмықша – айыл; алтайша – колон. Оғыз тілдер тобы: түрікше – kolan; түрікменше – ceki. Қарлұқ тілдер тобы: өзбекше – пуштан, айил; ұйғырша – тартма, төшбаг; каша(қол тартқу).

3. ЖӨРГЕК зат. 1. Жас нәрестені бөлеп орайтын, талдырып басылған жұқа төсеніш немесе арасына мақта салып сырылған көрпеше. Қазақ бесігі – аса ұсталықпен жасалған нәрсе. Жөргегі, тартпалары, астындағы тесігі, шүмегі, түбегімен баланың таза, жинақ жатуына көп себепші (М. Жұмабаев, Шығ.). Жұқа өнді егделеу әйел жөргекке оралған нәрестені кеудесіне қысып емізіп отыр (Қызыл жалау). Қолында жөргекке ораған баласы бар әйел келеді (С. Шаймерденов, Қарғаш) [22, 517-518 бб.].

Қыпшақ тілдер тобы: қарашай-балқарша – бешик бусхул; башқұртша – юргәк, биләу; құмықша – яшны къуннакълайгъан, чырмайгъан гиччи шаршав; алтайша – чуу. Оғыз тілдер тобы: түрікше – kundak bezi, çocuk bezi; түрікменше – gündag. Қарлұқ тілдер тобы: өзбекше – йўргак; ұйғырша – йөгәк.

4. ЖАСТЫҚ. Бесік енімен бірдей етіп жасалады. Арасына құс мамығы толтырылады [3, 135 б.].

Қыпшақ тілдер тобы: қырғызша – жаздык; қарашай-балқарша – джастыкъ; башқұртша – мендәр; ноғайша – ястык; құмықша – ястыкъ; алтайша – ястык. Оғыз тілдер тобы: түрікше – yastik; түрікменше – yassyk. Қарлұқ тілдер тобы: өзбекше – ёстик; ұйғырша – ястук.

5. ҚҰСЖАСТЫҚ. Құс мамығынан жасалған жастық. Ералы етігін шешпестен үлкен құс жастыққа қисая кетті (М. Жұмағұлов, Қыран.) [25, 447 б.].

Қыпшақ тілдер тобы: қырғызша – *куш жаздык*; қарашай-балқарша – *кьуш джастыкъ*; ноғайша – *юмсак юннен этилген ястык*; құмықша – *кьув ястыкъ*; алтайша – *юн ястык*. **Оғыз тілдер тобы:** түрікше – *tüy yastık*; түрікменше – *ýassyk*. **Қарлұқ тілдер тобы:** өзбекше – *пар ёстик*; ұйғырша – *мамуқ ястуқ*.

6. ҚҰСТӨСЕК зат. Құс мамығынан жасалып, матамен тысталған төсеніш көрпе. Жағыпар құстөсекке шалқасынан көсіле түсіп, үнсіз жатыр (С. Жүнісов, Өшп. іздер.). Дүниенің осы тұрған жер бетінде Бар ма екен пақыр адам мен бейбақтай ? Қатты деп құстөсекті назданушы ем, Апырай, жамбасыма батты-ау тақтай! (Ә. Найманбаев, Шығ.) [25, 453 б.].

Қыпшақ тілдер тобы: қырғызша – *олпок*; қарашай-балқарша – *кьуш төшек*; башқұртша – *түшәк*; ноғайша – *улпа тоьсек, кушын тоьсек*; құмықша – *кьув төшек, тюк төшек*; алтайша – *перина (куштын жунынан эткен төжөк)*. **Оғыз тілдер тобы:** түрікше – *kuş tüyünden döşek*; түрікменше – *ýelek düşekçe*. **Қарлұқ тілдер тобы:** ұйғырша – *мамуқ чүшәк*.

7. КӨРПЕ - матаның арасына мақта немесе жүн (әсіресе түйенің) салып тіккен жамылғы әрі төсеніш. Ол *жамылғы көрпе* және *төсек* (төсеніш) *көрпе* болып бөлінеді. Көрпенің астары жай матадан, тысы асыл матадан тігіледі. Жамылуға арналған көрпе бір кісілік, екі кісілік болады. Төсек көрпенің сыртқы астарын маталардың қиығынан құрап тіксе, оны «*Құрақ көрпе*» дейді. Жамылғы көрпенің ұзындығы кісінің бойына лайық жасалады. Баланың бесігіне жабатын көрпені «*Бесік көрпе*», бала орауға арналған көрпені «*Орауыш көрпе*» дейді. Бұлардың ұзындығы және ені бесіктің бас-аяғына, баланы орауға кең мол жететіндей болу керек [26, 96 б.].

Қыпшақ тілдер тобы: қырғызша – *жууркан*; қарашай-балқарша – *джууургъаан, джабыу*; башқұртша – *юрған, одеял*; ноғайша – *ювыркан, юркан*; құмықша – *ювургъан, адиял*; алтайша – *жууркан, одяла*. **Оғыз тілдер тобы:** түрікше – *yorgan*; түрікменше – *körpeçe; ýorgan*. **Қарлұқ тілдер тобы:** өзбекше – *кўрна, одеял*; ұйғырша – *көрпә, йотқан, одеял*.

Қазақ халқының мәдениетінде орны ерекше болып табылатын сәбиді қырқынан шығару, бесікке бөлеу дәстүрі, бесік той, бесікке байланысты қолданылатын терминдердің *қырғыз, қарашай-балқар, ноғай, түрік, ұйғыр түркілерімен* ұқсас тұстарын саралап, тізбектеп көрелік:

1) Барлық түбі бір түркі халықтарында (қазақ, қырғыз, ұйғыр, қарашай-балқар, ноғай, түрік) сәбидің туылғанына қырық күн толғаннан кейін «*қырқынан шығару*» ырымы орындалып, баланы бесікке бөлейтін болған. **Қазақтарда** «*қырқынан шығару*», **ноғайларда** «*kırıklama, kırk dökte* немесе *çikarma*», **түріктерде** «*kırklama*», **ұйғырларда** «*қирқи сүйини куюш*» деп аталынады;

2) Жоғарыда аталған барлық халықтарда сәбиді бесікке бөлеместен бұрын *бесікті жыш-шайтандардан қору үшін аластап алатын* болған;

3) **Қазақтар** мен **ұйғыр** халықтарында ер балаларды 40 күнге жеткізбей 38-39 күн болғанда, қыз балаларды болса 40 күннен асырып қырқынан шығаратын болған.

4) **Қазақтарда** сәбиді «*бесікке салу*» 7-8 күннен кейін орындалса, **қырғыздарда** сәбидің кіндігі түскеннен кейін, 15 күннен кейін, **қарашай-балқар** халқында бала дүниеге келгеннен бір аптадан кейін орындалатын болған;

5) **Қазақтарда** «*бесікке салу*», **қырғыздарда** «*бешикке салу*», **қарашай-балқарларда** «*beşik bölegen*», **түріктерде** «*beşik beleme*», **ұйғырларда** «*бөшүккә бөләш*» деп аталынады;

6) Жоғарыда аталған барлық түркі халықтарында сәбиді бесікке салу кез келген әйелге жүктелмейді, ұлын ұяға, қызын қияға қондырған, өнегелі әжелерге немесе әйелдерге тапсырылады;

7) **Қазақтар** мен **қырғыздар** бала бөлеген есіктің үстіне *жеті нәрсе* (бесік көрпе, кебенек, тон, т.б.) жабады.

8) **Қазақтар** мен **қырғыздарда** сәбиді бесікке салу рәсімінде бесікке салған әже бесіктің үстіне мініп алып, қолына қамшы ұстап, атпен шабу жоралғысы орындалатын болған. Отырғандар: «Әже, қайда барасыз?» деп сұрайды да, әже оларға: «Меккеге барамыз» деп жауап қайыратын болған. Мұндағы бесікке мінгені – баланың мінгені. Меккеге дегені кейін бала ер жеткеннен кейін Меккеге апарып келсе деген арман-қиялын, тілегін білдірген.

9) Нәрестені тіл көзден, кесір пәлекеттен сақтасын деп, ырымдап бесіктің басына, арқалығына *үкі, тұмар, бүркіт тұяғын, боялған асық* сияқты т.б. заттар тағып қойған.

Қазақта бесікке тұмар тағу «*бесік тұмарлау*» деп аталатын болған [1, 296 б.].

10) Бесікке бөленген нәресте қыз бала болса, бесігінің жастығының астына жүзі жарқын, қолы ұзын болсын деген ниетпен *айна, тарақ, қайшы*, ұл бала болса *пышақ*, т.б. заттар қоятын болған.

11) Нәрестені бесікке бөлеп болғаннан кейін, бесік жыры айтылады, бесік жырын тыңдаған баланың қанына ұлттық қасиет дариды;

12) Сәбиді қыркынан шығарып, бесікке салғаннан кейін, көрші-қолаң, туған-туысқан, ауыл-аймақ жиналып «*бесік той*» жасалатын болған. Әр үй өздерімен тәттілерін, шашуларын, сәбиге, үй иесіне деген сыйлықтарын алып келетін болған. **Қазақтарда** «*бесік той*», **қырғыздарда** «*бешик той*», **ноғайларда** «*бесик той*», **түріктерде** «*beşik düğün*», **ұйғырларда** «*бөшүк той*» деп аталынады.

Жалпы бұл зерттеуімізде түркі тілдерінен оғыз, қыпшақ және қарлұқ тілдік топтарына кіретін түркі тілдерінің әдеби еңбектері мен сөздіктерін зерттей отырып жүргіздік. Мақсатымыз түркі халықтарында бесік мәдениеті мен оған қатысты сөз тіркестері, қалып сөздер, фразеологизмдер мен ырым тиымдарды анықтап ортақтықтары мен айырмашылықтарын анықтау болып табылды.

Көріп отырғанымыздай бесік құрылысы мен жабдықтарының атауларының түркі халықтарында да қолданылуы бесіктің тек қазақ халқына ғана тән емес екендігін және қазақ халқы ғана қолданбайтынын, барлық түбі бір түркі халықтарына ортақ мәдениет екендігін көруімізге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 3-том / Құраст. Б. Сүйерқұлова, Т. Жанұзақ, О. Жұбаева және т.б. – Алматы, 2011. 3-том. – Б–Б. – 744 б.
2. Салт-дәстүр сөйлейді: отбасы хрестоматиясы / С. Керімбай. – Алматы: «Орхон» баспасы, 2014. – 287 б.
3. Бесік түрлері және оның жасалу жолдары / Д. Ж. Куспеков. Библиогр.: с. // Зерттеуші = Исследователь. – 2012. - № 12(80). – 128-136 б.
4. Казахская юрта / М. С. Муканов. – Алма-ата: Кайнар, 1981.
5. Якутско-русский словарь / под ред. П. А. Слепцова. – М.: Советская энциклопедия, 1972. – 608 с.
6. Этимологический словарь тюркских языков: Общетюркские и межтюркские основы на букву «Б» / Э. В. Севортян. – М.: Наука, 1978. – 349 с.
7. Бес жүз бес сөз / Э. Нұрмағамбетов. – Алматы: Рауан, 1994. – 304 б.
8. Словарь якутского языка / Э. К. Пекарский. – М.: Издательство АН СССР, 1959. В 2 т. – 2-е изд.
9. Қазақтың әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлері : өткендегісі және бүгіні. Мақалалар жинағы. – Алматы: «Ғылым» ғылыми баспа орталығы, 2001. – 428 б.
10. Киргизско-русский словарь (около 40000 слов) / проф. К.К. Юдахин. – Москва: Издательство «Советская энциклопедия», 1965. – 973 с.
11. Русско-ногайский словарь (около 20000 слов) / Под ред. проф. Н.А. Баскакова. – Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1956. – 735 с.